

KİTAP İNCELEMESİ

Dr. Esin ÖRÜCÜ

İstanbul Üniversitesi yayınları arasından 1797 ve Hukuk Fakültesi yayını olarak 399 numara ile İngilizce olarak yayınlanan Prof. İsmet Giritli'nin *Superpowers in the Middle East* kitabı, 20 Eylül 1971 ve Mayıs 1972 tarihleri arasında kendisinin Washington'da Woodrow Wilson International Center for Scholars'da iken yazdığı ve 1972 ilkbahar sömestresinde Georgetown University, School of Foreign Service'de okuttuğu konuları kapsamaktadır.

Kitabın genel teması Orta Doğu'da Sovyet nüfuzu ve etkisi ve bölgede büyük ve üstün Devletler arası ilişkiler ve rekabettir.

Bu çalışma altı bölüm ve bir de ek kısımdan meydana gelmiştir.

Kitabın birinci bölümü, Orta Doğu ve büyük Devletler adını taşımakta ve burada Orta Doğu bir coğrafik ve tarihsel bütün olarak tanımlanarak bu bölgede büyük devletlerin durumu ve etkileri özetlenmektedir. Prof. Giritli kitaba, «Avrupadan bakıldığında Doğu ve Uzak Doğu vardı», diye başlamaktadır. Çalışmadan öğrendiğimize göre, «Avrupa için Doğu Osmanlı İmparatorluğunun Başladığı yerden başlamaktaydı ve Doğu sorunu, Osmanlı topraklarında Avrupa iktidarlarının etki yarışması anlamına gelmekteydi. 1894-95 Çin-Japon savaşı sonucu iki Doğu sorunu ortaya çıkmıştır: Uzak ve Yakın. 1902'de Amerikalı kaptan A. T. Mahan da yazdığı bir makale ile Orta Doğu kavramını kullandı. Birinci Dünya Savaşından sonra kavramların yerlerinde kaymalar olmuş ve Mısır'dan Basra Körfezine, Türkiye'den İran'a ve Hint Okyanusuna kadar uzanan alanları kapsayan bu bölgeye Kuzey Afrika devletleri de katılarak bugünkü anlamına kavuşmuştur. Bu bölgede önceleri İngiltere ve

Fransa'nın etkili olduğuna değinen Giritli, yirminci yüzyılın başlarına kadar Rusların bu bölgeye nüfuz edemediğini söylemekte ve 1950'lerin Rusya ve Amerika için önemini belirtmektedir. Bağdat Paktına da değinen Giritli, ayrıca bu bölümde, bölge içindeki çeşitli devletlerin süper devletler karşısındaki durumlarını incelemekte, petrol ve su yollarının önemini belirtmekte ve gerçek problemin, üstün iktidarların rekabeti yanı sıra, teritoryal ya da ideolojik olmak yerine din ve kültür ayrılığının iyi değerlendirilememesi ve bunların birlikte var olmayı tolere edememeleri olduğunu göstermektedir (s. 3-29).

Çalışmanın ikinci bölümü Sovyetler Birliği ve Orta Doğu adını taşımakta ve Orta Doğunun Sovyetler Birliğine ne ifade ettiğini göstermektedir. Gelecekteki yıllarda Sovyetlerin bu bölgeden hem enerji ithaline ihtiyaç duyacağı hem de Hindistan alt kıtasına etki alanını kaydırmada Basra Körfezini bir basamak olarak kullanmak isteyeceğini söyleyen Giritli, bölgenin petrol yanı sıra politik, ticari ve stratejik fırsatlar yaratarak Avrupa, Asya ve Afrika'ya açılmayı sağladığına işaret etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak da Akdenizde ve Hint Okyanusunda Sovyet donanması ve İsrail karşısında Rusyanın tarih içinde tutumu incelenmektedir. Ayrıca Sovyet stratejisinin, Amerika ve taraftarlarına ne gibi tehlikeler getirdiği de bu bölümde gözden geçirilmektedir. Sovyetlerin bu bölgede Irak, Mısır ve Suriye ile Lübnan'a yaptığı yardımlar gözden geçirilerek değerlendirilmektedir. Arapların Batıya ve Sovyetlere karşı tutumları ele alınmakta ve iç politik çelişkilerle dolu bu bölgede Sovyetlerin de ilişkilerini sınırlı kullanacağı ileri sürülmektedir (s. 31-54).

Yazar, Milliyetçilik, Arap sosyalizmi ve Sovyetler Birliği adlı üçüncü bölümde komünizm, sosyalizm ve milliyetçilik kavramlarına ilişkin olarak bu bölgede ortaya çıkan sorunlar ve bu sorunlar karşısında Sovyetlerin tutumunu ele almaktadır. Giritli'ye göre bugün Arap-İsrail çatışmasının çözümlenmesinde Sovyetler mutlaka rol oynayacaktır. Sovyetlerin Akdenizdeki rolü özellikle Araplarca kabul edilmektedir. Arapların sosyalizmine gelince, bu, islâm geleneklerinin, Arap milliyetçiliğinin, Avrupa sosyalizminin ve Marximin bir karışımıdır. Buradaki milli kurtuluş hareketleri ve halk kurtuluş cepheleeri Sovyetlerden destek görmekte birlikte Sovyetler tek partili rejimleri tutmaktadırlar zira yatırımlar için istikrarlı rejimler gereklidir. Bu bölümde ayrıca yazar, Arap komünizmi ile milliyetçilik arası kıyaslamalara yer vermekte ve Arap liderlerinin

bu konudaki beyanatlarını ele almaktadır. Bölgede en önemli kavramlar tarih ve geleneklerdir. Bu bakımdan üçüncü dünyadaki gelişmeler hiç bir zaman dengenin bozulacağına işaret etmemektedir (55-82).

Kitabın dördüncü bölümü Arap - İsrail çatışması ve süper devletler başlığı altında sorunun tarihsel gelişimini incelemekte, önemli tarihleri vermekte ve sorunun İngilizlerden Amerikalılara aktarıldığını belirterek B.M. de Filistin'de iki devlet kurulması fikrini nasıl ve ne gibi nedenlerle hem A.B.D. nin hem de S.S.C.B. nin desteklediğini açıklamaktadır. «Arap - İsrail çatışması, Orta Doğu gerginliğinde öyle bir ilgi çekme tekeli kurmuştur ki» demektedir Giritli, «Yemen'in, Suudi Arabistan'ın, Kıbrıs'ın sorunları ikinci plâna atılmıştır.» Ama gerçekten de 1968 den bu yana Arap - İsrail çatışması, Orta Doğuda Amerikan amaçlarını bütün diğer faktörlerden daha fazla tehdit etmiştir. Başlarda İsrail'in kuruluşunu destekleyen Sovyetler de bugün yalnızca büyük bir revolüsyoner potansiyele sahip olan Arap dünyasını desteklemektedirler, ve Arap - İsrail çatışmasını istismar etmenin avantajlarının da farkındadırlar. Nitekim 1967 savaşında da önemli bir rol oynamışlardır. Altı gün savaşını da Giritli bu bölümde incelemekte ve B.M. in tutumunu ve fakat bunun etkisizliğini de ortaya koymaktadır. Giritli'nin belirttiği gibi altı gün savaşı bu çatışmayı kontrolde hem Amerika'nın hem de Sovyetlerin sanıldığı kadar etkili olamayacaklarını göstermiştir. Bu bölümde ayrıca Giritli, Sovyetler ile Amerika'nın gelecekteki tutumları hakkında tahminler yapmakta ve bugünkü davranışların nedenlerini incelemekte ve Arap - İsrail çatışması yanı sıra, Mısır, Suriye ve Irak'ın askerî durumlarını ele almaktadır. Yine bu kısımda yazar, Musevilğin Avrupa'daki tarihsel geçmişini anlattıktan sonra Filistin sorununun çözümünü hükümetler seviyesinde değil entellektüel zümre seviyesinde aramak gerektiğine işaret eder. Üstün iktidarlar birlikte hareket etmelidirler, onca. Yoksa hiç bir işbirliği ve anlaşmaya varılamaz (sh. 83-111).

Sovyetlerin, Türkiye ve İran'ı nötralize etme çabaları adını taşıyan beşinci bölümde Giritli, bu gelişmenin özellikle 1965 den bu yana olduğuna işaretler, bunun Moskova'nın Kıbrıs politikasını da etkilediğine değinmektedir. Ayrıca Boğazların Sovyetler bakımından ne denli önemli olduğu da ortaya konmaktadır. İran'ın sanayi projeleri işbirliğine ve Basra Körfezinin Sovyetler için önemine de bu bölümde yer verilmektedir. Yine bu bölümde Türkiye'nin sosyal siyaset ve dış politikası saptanmakta, Amerika, NATO, Rus-

ya ile ilişkiler Erim Hükümeti zamanına kadar izlenmektedir. Ayrıca Giritli gelişen Sovyet gücünü de incelemektedir. Bu gelişmeden ve özellikle Akdenizi bir iç deniz haline getirme politikasından hem Türkiye, Yunanistan ve İtalya'nın, hem de Yugoslavya'nın tedirgin olduğuna işaret eden yazar, Sovyetler Birliğinin bir okyanus üstün iktidarı haline gelmesinin denizlerde büyük bir savaş oyununu başlattığını söylemektedir. Bu gelişmeye ilişkin olarak Sovyetlerin bu bölgedeki gelecekteki politikası incelenmektedir burada, ve Hint Okyanusunun Sovyetler için önemi üzerinde durulmaktadır. Bu kısımda ayrıca 1971 Türkiyesinin durumu ve 12 Mart muhtırasına da yer verilmekte, buna karşı Sovyetlerin, Bizim-Radyonun, Türkiye Komünist Partisinin tutumları ele alınmakta ve bütün bunlar sonucu Türk dış siyasetinin daha da Batıya dönük hale geldiği belirtilmektedir. Yine bu kısımda buna paralel olarak Kıbrıs sorununa da yer vermektedir, Giritli, ve hem Makarios'un hem de Türkiye'nin Moskova karşısındaki durumlarını değerlendirmektedir. Aynı soruna ilişkin olarak Amerika'nın durumu da gözden geçirilmektedir (sh. 113-152).

Altıncı bölüm ise Orta Doğuda Çin-Sovyet rekabeti adını taşımaktadır. Bu rekabet de primer olarak ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Orta Doğuda Çin'i ilk tanıyan ülke 1950'de İsrail olmuş, fakat ilişki Amerika'nın etkisiyle gelişmemiştir. 1955 de ise Çin Mısır'la bir kültür anlaşması imzalamıştır. Yazarın belirttiğine göre Bölgede gelişen ilişkilerinde Çin hiç bir zaman ideolojik bir renge bürünmemiş, pratik kalmayı başarmıştır. 1965 lerde Pekin, Arap Komünistlerine yaklaşmış ve Mısır, Irak ve Lübnan'da taraftarları artarak, gerilla hareketlerinin de Çin destekleyicisi olmuştur. Giritli, son gelişmelerin Arap hükümetlerinin Moskova - Pekin çatışmasında taraf tutmaya hevesli olmadıklarını gösterdiğine işaret etmektedir. Bu bölümde yazar Türkiye'nin Çin'i 1971'de tanıması olayına da yer vererek bu tanımanın ortaya çıkardığı sorunları da ele almıştır. Ayrıca bölgedeki Çin yardımları da incelenmiştir. Yine bu bölümün sonunda Pekin-Washington ilişkileri de tartışılmakta, ve 1972 Şubat'ında Nixon'un ziyareti de değerlendirilerek 1950'lerdeki politik bipolaritenin bittiği belirtilmektedir. (sh. 153-183).

185-201. inci sayfalar arasında ise Giritli, bir Ek kısımda, bölgedeki son gelişmelere yer vermiş ve belki de Sovyetler Birliği ve Amerika'nın bir işbirliği yoluna sapmayı tercih edebileceklerine değinerek, Çin'in artan politik önemi karşısında dünya ve özellikle

Avrupadaki politik gelişmeler (örneğin Almanya'nın birleşmesi gibi) hakkında tahminler yapmaktadır. Orta Doğuda yeni bir kuvvetler dengesinin ortaya çıkacağı, Mısır ve İsrail'in de buna uygun olarak durumlarının değişeceği, Süveyş kanalının açılmasının bölgede istikrara yardım edeceği, gerek Sovyetlerin gerek Amerika'nın da bu durumu tercih edeceği belirtilmektedir. Bu Ek kısımda Nihat Erim'in 1972 Amerika ziyaretine de yer verilmiştir. Buna ilişkin olarak Türkiye'nin politik durumuna da değinilmekte ve Erim hükümeti ve istifası da gözden geçirilmektedir. Son olarak da Suriye ve Mısır'ın Sovyetler karşısındaki son durumları değerlendirilmektedir.

Bütün çalışma boyunca Sovyet ve Amerikan kaynaklarından yararlanan Giritli her bölümün sonuna yararlanan eserleri de ekleyerek bu geniş ve önemli konuda başka araştırmaya yapacaklara da yardımcı olmaktadır.

Giritli bu kısa, öz ve önemli incelemesinde, Üçüncü Dünyanın çatışmalarının yalnızca kendileri tarafından çözümlenemeyeceğini, bu gibi çatışmalar çözümlenemezse bu durumun büyük devletlerin çıkar ve güvenliklerini etkileyeceğini, bu çözümlenmenin en uygun yerinin de Birleşmiş Milletler olabileceğini özellikle belirtmektedir. Bölgede diplomasiğin artan önemi üzerinde durulmaktadır. Ve yine ayrıca bölgede meydana gelebilecek tüm değişikliklerin dünyadaki iktidarlar dengesine etki yapacağı açıkça ortaya konmaktadır.

Çalışma boyunca çok yerinde olarak belirtildiği gibi sorun yalnızca, bir çok kişinin sandığı gibi, Arap-Yahudi çatışması değildir, Orta Doğu önemlidir, Avrupalının petrolünün % 80'i, Japonya'nınkinin % 90'ı bu bölgeden temin edilmektedir. Orta Doğu Afrika'ya, Akdeniz'e açılan kapıdır, Nato'nun bağlantısıdır ve Süveyş Kanalı dolayısıyla Hint Okyanusunun kapısıdır. Süper devletler çatışmasına yol açacağı için Orta Doğu Vietnam'dan daha tehlikeli durumlar içermektedir,

Bütün bunlar gayet açık ve yetkili bir anlatımla kısaca ve öz olarak bu eserde Giritli tarafından gözler önüne serilmekte ve konu Orta Doğunun 1973'ün son aylarında kazandığı büyük önem karşısında daha da ilginç olmaktadır.